

MOHAI V. LAJOS (1956) Budapest

MOHAI V. LAJOS

„Minden különködésben van valami vidékiesség”

Kosztolányi vidékszemléletéhez

„KÜLÖNC ÉLET”

„A vidék azonban, amely csúf, kietlen és kulturálatlan, de nem sekélyes és sohasem felületes, szabadon hagyja őket, hogy parlagon heverészve éljék a maguk külön életét, így lesznek különök. Mi azt mondjuk: művészek.”¹ Mindez a vidék, a vidékiesség egyik korai körülírása és egy későbbi önértelmezés előrevetítése.

Kosztolányi művészetre összpontosuló szemléletében korán elfoglalja kitüntetett helyét a vidék, a vidékiesség megjelenítése, megítélése. A költői, írói szem vizsgálódásának ez lett az egyik legfontosabb tárgya, és ha az életmű egészére tekintünk, úgy is mondhatnánk, hogy pályája kezdetétől igyekezett megtanulni a vidéket mint a számára magától értetődően adódó irodalmi tárgyat. Szabadkát elhagyva hamar nekirugaszkodott a vidéki hely és a fogalom körülírásának, jeleket, jelzéseket keresve saját irodalmi kibontakozásához.

A vidéket és vidékiességet festi le két, már a címében is a maga tárgyáról valló tárcanovellában: *A jó vidéket* a Hét című hetilap közölte 1908. augusztus 23-i számában, a *Vidék* címűt pedig az Élet 1910. március 13-án.

Példákat a vidék alakzataira, a sajátos Kosztolányi-féle tájélményre más szövegeiben is találhatunk: „De ki ismeri azt az álmatlanságot, amit a vidéki csend táplál? Ki látta a falu és a kisváros szomorú embereit? Ha figyelmesen és sokáig nézem őket, úgy találok, hogy itt ezerszerte rétegezetebb lelkek élnek, mint bárhol. Mindegyik egy elzárt, magába fordult bevégtettség. [...] hányszor jártak egyedül, temetőárkokon, gidres-gödrös utcákon, és hogy küzdöttek azzal az ismeretlen, forró hullámmal, mely megrészegíti a vért, kaparja torkunkat, csiklandja az orrot, elszédíti a fejet, és a bódító, dermesztő, öntudatlan egyedüllétben a messze füstölő hegyek láttára, távoli vágyak nosztalgijára végre kicsordítja a megváltó könnyet, oly maróan és kegyetlenül, mint a köhögőtető, utálatos, orrfacsaró kénfüst. Ki ismeri egészen az ő szenvedésüket? Csak a vidéki embernek lehet fogalma róla. [...] Ti vagytok megmondható, elhagyott akácos utcák, álmos, sárga házak, neuraszténiás vasárnap délutánok, végtelenbe nyúló unalmas ozsonnák, és te, csend, és te, beteg, vidékies holdfény, hogy mennyire igazam van nekem és nekik.” (*A jó vidék*)²

„Kísértetek vannak itt. Akárhogy is futok előlük, nem tudok menekülni. Én látom igazán, aki nem élek itt állandóan. Most, hogy pár napra idejöttem, úgy bámulom ezt a kisvárost, mint a falusi paraszt a villámvonatot. Milyen lassan cammog az élet. Sűrű, testes, nehéz érzések hullámanak a kicsiny házak között, a hallgatag emberekben, a tárgyakon, amelyekbe szinte belevésődött sok öntudatlan év, sok eltűnt ember, sok semmivé vált érzés gemmája. Máshol mindez talán föloldódik. Föloldódik zajban, sírásban és kiáltásban, bosszúban és jótettben, egy világosan kimondott mondatban vagy egy költeményben. A poézis itt magukba az emberekbe és a tárgyakba szárad. Azért oly szomorúak. El nem mondott költemények emléke, hervadt fájdalom illata fáj itt, és cselekedetek és gondolatok csenevésznek el, törpülnek vissza a semmibe, dalok némulnak el, anélkül, hogy csak egyszer is fölharssannának. A tárgyak szinte kiáltani akarnak. Az emberek is mintha minden percben megszólalhatnának, hogy nagy-nagy titkokat meséljenek el, aminőkről – mi, fecsegők – nem is álmodunk. De a tárgyak mozdulatlanok. Az emberek pedig nem beszélnek. Semmi se fog megmutatkozni, és minden elmúlik. A vidéki koporsók rejtenek igazán föl nem bogozott mély titkokat. Szomorúság és sivárság, amerre nézek. [...] A halvány kis utcákon sétáltam. Néztem az utca porát, amelyen a délután melegen pezsgő aranybora szürkfehér hideg holdfényre változott. A borból ecet lett.” (*Vidék*)³

A részletekből látszik, hogy a tájélményre tett értelmezési igény behatóan foglalkoztatta az író. Kosztolányiban az ismert életrajzi körülményekből következően megvolt a vidékről és vidékiségről alkotott kép és fogalom, készen azonban soha nem lett, véglegessé soha nem vált, mert a művészi

érzékenység és az írói szemlélet és világvélemény alakulása mindig más aspektusát hívta elő belőle. Kis túlzással akár Kosztolányi emelkedő pályája úgy is leírható, mint az állandó visszatérése ehhez a világhoz, élményközösséghez: a vidéki életmódok és lelkiállapotok, továbbá a különböző szociokörnyezetek, élet- és magatartásminták leírásához és megfejtéséhez vagy megfejtetlenségéhez. Ez utóbbira kitüntetett példával az *Esti Kornél* tizedik fejezete szolgál.

A fogalompár tartalmának és az íróra gyakorolt érzelmi, indulati és intellektuális hatásának tehát nem lehet a végére járni, mert szinte kimeríthetetlen értelmezési tartomány az író, de biztosan állítható, hogy az olvasó számára is.

A korai írásokból azonban érdemes közelebbről egy ritkábban kiemelt jelzést, a *különcség* és a *különc élet* kettős megjelölését szemügyre venni. Ez a jelző és fogalom olyan életmódbeli tapasztalatból szűrődhetett le, amelyet a fővárosban, már a vidéktől fizikailag eltávolodva szerzett Kosztolányi. Ezt a feltevést erősítheti meg az *Esti Kornél* említett fejezete, amikor az író Estit jellemzi:

„Ezen az éjszakán új oldaláról ismertem meg. Bevallom, azelőtt sokszor csak afféle kákabélú, nemzetközi világjárónak tartottam, afféle félnótás irodalmi csodabogárnak. Most láttam, hogy ember ő, talpig ember, és a földim. Mennyire bácskai minden lehelete, még felelőtlen bohóckodása és széles hetvenkedése is. Bácska a mi Gascogne-unk. Minden különckedésben van valami vidékiesség is.”⁴

Az utolsó három mondathoz kulcsot találunk a korai vidékleírásból. Kosztolányi először azt mondja:

„De ki ismeri azt az álmatlanságot, amit a vidéki csend táplál? Ki látta a falu és a kisváros szomorú embereit? Ha figyelmesen és sokáig nézem őket, úgy találom, hogy itt ezerszerre rétegezetebb lelkek élnek, mint bárhol. Mindegyik egy elzárt, magába fordult bevégeztség. A fővárosban inkább csak típusokkal találkozom. A vidék azonban az egyéniségek világa. Csehovnak bizonyára igaza van, mikor azt írja, hogy a kisváros és a falu vagy nyárspolgárokat, vagy különöket nevel. De ki olvasta meg, mi terem több: nyárspolgár-e vagy külön?”⁵

Aztán így fejezi be: „Itt, ebben a sívó magányban bolyonganak álmatlan homlokkal azok a sápadt gyermekek, kikből később poéta lesz. Itt játszik Goethe, a pajta alján itt verekszik Petőfi Sándor, és a téglás, rozoga udvar orgonabokrai között a kis Madách álmodik. Ha tudnók, hányszor jártak egyedül, temetőárokban, gidres-gödörös utcákon, és hogy küzdöttek azzal az ismeretlen, forró hullámmal, mely megrészegíti a vért, kaparja torkunkat, csiklandja az orrot, elszédíti a fejet, és a bódító, dermesztő, öntudatlan egyedüllétben a messze füstölő hegyek láttára, távoli vágyak nosztalgijára végre kicsordítja a megváltó könnyet, oly maróan és kegyetlenül, mint a köhöggető, utálatos, orrfacsaró kénfüst. Ki ismeri egészen az ő szenvedésüket? Csak a vidéki embernek lehet fogalma róla. A főváros bizonyára hamar síkosra esztergályozta volna összes rigolyáikat. Egy német közmondás kis túlzással, de nem minden igazság nélkül hirdeti, hogy Berlinben nem születik költő. A vidék azonban, amely csúf, kietlen és kulturálatlan, de nem sekélyes és sohasem felületes, szabadon hagyja őket, hogy parlagon heverészve éljék a maguk külön életét, így lesznek különöket. Mi azt mondjuk: művészek.

Íme, itt van: a komikus, a bábész, a lenézett és ezerszer elátkozott vidék, a jó vidék. Vagy: a mély vidék. Vagy inkább a tehetséges vidék. Ti vagytok megmondható, elhagyott akácos utcák, álmos, sárga házak, neuraszténiás vasárnap délutánok, végtelenbe nyúló unalmas oszonnák, és te, csend, és te, beteg, vidékies holdfény, hogy mennyire igazam van nekem és nekik.”⁶

A *különc* sajátos önértelmezéssé válik az *Esti*-szöveg és a korai tárcanovellák összevetésével, összekapcsolásával; a vidéki különö a művész portréját, karakterét rejti, és a vidékiség, amely különöcség, a művészet termőtalaját adja az írónál. Ha pedig elfogadjuk azt a kettős önképet, amelyet az alteregó-fikció képvisel az *Esti Kornél* című novellafüzérben, akkor Kosztolányi művészetében – saját állítása szerint – mindig van valami a bácskai, vidéki hozományból.

Szilárdan alátámasztva a Kosztolányi-kutatás állításait.

„BÁCSKA A MI GASCOGNE-UNK”: IRÓNIA ÉS ÖNIRÓNIA

A vidékiség ironikus módon kifigurázódik az *Esti Kornél* tizedik fejezetében, amelyben a világpolgár Esti, portugáliai utazásából megtérve, egy budai kocsmában mulatva az időt, bácskai történettel hozakodik elő. A műnek ez a része lecke a vidékiségben mindig jelen lévő parlagiasságról, amely jelen esetben a kivagyiságról és a csökönyösségről lel otthonára. Kosztolányi *Esti* meséjén

keresztül a vidékiséget jellemző magatartásformák közül most ez az oldalt domborítja ki, de rögtön azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy fintorral és humorral szemléli a (gazdag)paraszti gondolkodásmód és életforma – kívülállónak furcsa és körmönfont – megnyilvánulását. Ehhez a nézőponthoz azért is kívánczik Esti alakja, mert ő az úti kabátját épphogy levette, idegen vidékkel és tájakkal, az utazás megunhatatlan – és az olvasó számára ellenpontozó – élményével a lelkében pillant vissza a hátrahagyott bácskai parasztvilág egyik, kezdetben érdekes, aztán mindinkább ellaposodónak látszó, de korántsem jelentéktelen epizódjára.

Hogyan illeszkedik a vidéki világnak ez a „visszajára-fordított” megjelenítése Kosztolányi addigi fölfogásához? Mivel gyarapítja azt? Mindenekelőtt az ironikus hangvétellel és szemlélettel, amelyben azonban megengedő vagy engedékeny vonás is van – és nem mással szemben, mint Estivel, Kosztolányi saját alteregójával. Erre az a jellemzés utal, amellyel a történetmondó Estit jellemzi:

„Ezen az éjszakán új oldaláról ismertem meg. Bevallom, azelőtt sokszor csak afféle kákabélű, nemzetközi világjárónak tartottam, afféle félnótás irodalmi csodabogárnak. Most láttam, hogy ember ő, talpig ember, és a földim. Mennyire bácskai minden lehelete, még felelőtlen bohóckodása és széles hetvenkedése is. Bácska a mi Gascogne-unk. Minden különködésben van valami vidékiesség is.”⁷

Ez az ironikus (és bizony mondhatnánk: ironikusan szomorú) viszonyulás a vidékhez, vidékiséghez kezdettől fogva ott bujkált a személyben, az íróban. Ezt Kosztolányi nem hallgatta el, és sok írásból kihüvelyezhető; a hírlapi tárcanovellákban ezt is már idejekorán sikerrel teszi. Itt azonban azt a megoldást választja, hogy közvetítővel, Estivel meséltet el régmúltban lezajlott történetet, amely egyszerre vált ki álmélkodást és megrökönyödést, sőt nyomokban rokonszenvet is, aztán végső soron alig menti meg valami, hogy az anekdoták világába ne hulljon.

Ez pedig a történet fantasztikuma és Esti hozzáfűzött megjegyzése. Az aranyparaszt lányának különös házassága, majd a következmények az első pillanatban kitaláltnak és erőltetettnek látszanak, ezért akár elmarasztalható is volna Kosztolányi, mégis látni kell, hogy a tizedik fejezet szervesen beleillik az *Esti Kornél* fantasztikus világába. Az irónia az Esti-univerzum fantasztikumát szerencsésen igazolja, és „a lehetséges”, „a megtörténhet” köntösébe öltözteti. Az eljárás lényege az, hogy a hihetetlen történetbe mindig adagolódik valami *valóságos*, tehát olyan elem, amelyet az olvasó ütköztethet a maga tapasztalatával, és ezért minden további nélkül az, ami Zsuzsikával, a kurgató és garaszkodó aranyparaszt apjával, a hozomány visszanyerésével és Zsuzsi paraszti létmódba való – kis túlzással parodisztikus – visszaereszkedésével a szemünk előtt lejátszódik: hihető is. Elég a világháborús hadikölcsönbe fektetett vagyon értékvesztésére gondolni, amely rázárja a lakatot Zsuzsika és a történet szereplőinek életére. Ebben a mozzanatban egyébként összetalálkozik a szereplők lejtőre került sorsa a monarchiabeli Magyarországgal, tehát az *Esti Kornél* tizedik fejezetének vidék-témája kiterjed, és országos méretűvé tágul.

„Bizony isten, szeretném ezt az újsütetű népmesét lehetőleg derűsen befejezni, s egy görögtüzes életképben bemutatni Zsuzsikát és Pistát, aki végre megkapja jutalmát, és tejben-vajban fürdiki. Sajnos ez nincs módomban. Az öreg 1914. június másodikán halt meg, és június 28-án – amint bizonyára hallottad – kitört a háború. Pista mint tartalékos zászlós bevonult az I-es honvédhuszárokhoz. Minekelőtte kiment volna a harctérre, eltökélte, hogy az egész vagyonát hadikölcsönbe fekteti. Zsuzsika ezt mint afféle kislátókörrű, földhözragadt parasztivadék, eleinte nem helyeselte. Azt indítványozta, hogy egy részén mégiscsak vásároljanak aranyat meg földet. Csak akkor állt el ettől, mikor ura, aki mint férfi jobban értett a politikához, megmagyarázta, hogy a háború végeztével megfiadva kapják vissza pénzüket a hálás utókorra alakult világtörténelmi tőkecsoporttól. Hogy ez nem egészen így történt, arról Pista sohasem értesülhetett. Mégpedig nem saját hibájából. Tudniillik az első lovasrohamnál úgy belecsapott egy gránát, hogy belőle egy térdkalács, egy rézpityke se maradt, és lova is eltűnt szőrén-szálán, mintha mindkettőjüket elnyelte volna a föld, vagy mintha mindketten teljes fegyverzetben fölvtágtak volna a Tejútra, az égnek erre az aranypallójára, és onnan berobogtak volna valami csodálatos és gyönyörűségecses hadimennyországba. Zsuzsika egy darabig várta őt. Amije volt, lassacsokán fölélte. Később hadiözvegyi nyugdíjból tengődött. Aztán elköltözött a városból. Múltkor, mikor lenn jártam, azt hallottam, hogy beszegődött egy tanyára gazdasági cselédnek, egészen elparasztosodott, és tyúkokat ültet, libákat töm.”⁸

A kérdés persze az, hogy mennyire hátrahagyott ez a bácskai világ Esti (és a történetmondó Kosztolányi) számára. Esti mondatai itt is – a többi fejezethez hasonlóan – a hatásvadászatra van-

nak kihegyezve, Estit a mese izgalma és fordulatai foglalkoztatják.⁹ Látszólag szenvtelenül adja elő a történetet, a fejezet végén azonban megtudjuk, hogy mindaz, amit elmondott, nem hagyta hidegen:

„Ugyebár, eléggé változatos az élet? Nem, efelől igazán nem panaszkodhatunk. De tegyük hozzá, hogy nemcsak változatos, hanem mély értelme is van. Úgy ám. Hát sohase iszunk már...?”¹⁰

Mire gondolhatunk, amikor Esti az élet mély értelmére és változatosságára utal? Valószínűleg arra, hogy az emberi történések megfejthetetlenek a kívülálló számára; de az a tanulság is levonható az aranyparaszt és Zsuzsika történetéből, hogy az öröklött életforma és gondolkodásmód gúzsba köti a bácskaiakat, legyenek bármilyen társadalmi státusúak is, akár városi értelmiségiek, kismesek vagy dölyfös és kuporgató aranyparasztok.

De lehetnek akár írók is, akik a „virágok nyelvén” beszélnek.

JEGYZETEK

¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Álom és ólom*, Szépirodalmi, Budapest, 1969, 309.

² *Uo.*, 308–309.

³ *Uo.*, 424–425.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti Kornél*, Kalligram, Pozsony, 2011, 186.

⁵ *Álom és ólom, i. m.*, 308.

⁶ *Uo.*, 309.

⁷ *Esti Kornél, i. m.*, 186.

⁸ *Uo.*, 201.

⁹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Budapest, 2010, 341.

¹⁰ *Esti Kornél, i. m.*, 201.

